

ODNOS NAUKE I RELIGIJE

ĐURO ŠUSNJIĆ

Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu

Autor razmatra odnos nauke i religije dajući odgovor na četiri pitanja: 1. Ako je religija izraz neznanja, kako to da napredak u naučnom saznanju ne potisne religiju kao neznanje? Ako su religijski iskazi naučno neistiniti, zašto ogromna većina ljudi u njih ipak veruje? 2. Ako su religijski iskazi naučno neistiniti, da li su oni i besmisleni? 3. Ako je religija stvarno iluzija, da li je moguća stvarnost kojoj iluzije nisu potrebne? 4. Ako je vera protivna razumu, kako to da većina umnih glava iz nauke nije nalazila opreke između razuma i vere?

Autor zaključuje da su nauka i religija relativno različiti, nezavisni i zatvoreni sistemi ideja, verovanja i prakse, te predstavljaju dva različita puta kojima čovjek korača prema istini o sebi i svetu. One pri tom zadovoljavaju različite ljudske potrebe: prva — potrebu za racionalnim saznanjem; a druga — van-saznajne potrebe (za krajnjim smislom života, utehom, spasenjem ...).

*»Ogromno osvešćivanje, posle
užasnog zemljotresa, pomoću novih
pitanja«.*

F. Niče

Važnost pitanja za nauku je neprocenjiva, jer onaj ko postavi pravo pitanje, može da se nada i ispravnom odgovoru.

PITANJA

1. Ako je religija izraz neznanja, kako to da napredak u naučnom saznanju ne potisne religiju kao neznanje? Ako su religijski iskazi naučno neistiniti, zašto ogromna većina ljudi u njih ipak veruje?

2. Ako su religijski iskazi naučno neistiniti, da li su oni onda i besmisleni?

3. Ako je religija stvarno iluzija, da li je moguća stvarnost kojoj iluzije nisu potrebne?

4. Ako je vera protivna razumu, kako to da većina umnih glava iz nauke nije nalazila opreke između razuma i vere?

Evo sada odgovora na ova pitanja, istim redom kojim su pitanja sledila jedno drugo. Odgovori će ukazati na moć i nemoć nauke u kritici religije i pružiti osnovu na kojoj se može graditi snošljiviji odnos jedne prema drugoj. Istina nije samo na jednoj strani i, kako dobro reče Vajthed, niti je religija uvek grešila, niti je nauka uvek bila u pravu.

ODGOVORI

1. Ako bi kritika religije sa stanovišta nauke bila presudan činilac u odumiranju religije, onda bi, po toj logici, trebalo očekivati da uporedo sa neviđenim razvitkom naučnih saznanja prestaje potreba za religijskim odnosom prema svetu. A to, kako pokazuju podaci i svakodnevno iskustvo, prosto nije istina. Jer u društvima gde je nauka najviše razvijena, nailazimo i na najveći broj vernika!

Neosnovan zaključak o odumiranju religije pod uticajem razvoja nauke jedino se mogao naslutiti iz iskustvenih podataka o sve manjem broju vernika koji javno vrše verske obrede. Ali iz podataka da, recimo, od 98% vernika u SAD svega 43% vrše obred jednom nedeljno, u Švedskoj od 60% svega 9%, a u Finskoj od 83% vernika samo 5% odlazi u crkvu, bilo bi pogrešno zaključiti da religija odumire. Može se samo reći da slabi *crkveni* oblik vere, ali da time nije pogođena vera vernika. Ako broj vernika koji vrše verske obrede opada, to još ne znači da su oni prestali verovati. Vršenje verskih obreda nije dovoljan dokaz vere, jer neko može redovno obavljati verski obred a da ne veruje, a neko može verovati a da nikad ne vrši verski obred. Ovo je znao već sveti Avgustin kada je govorio: »Bog ima mnoge koje crkva nema i crkva ima mnoge koje bog nema«.

Kritičari religije znali su misliti o religiji samo u dva pravca: ili da ona jača ili da odumire, ali da *menja oblik*, to uglavnom nisu prepostavili. Svaki otklon od crkvene religije bio je protumačen kao odumiranje religije, iako je sam Marks upozorio da povlačenje religije iz javnog života ne znači njeno nestajanje, nego samo premeštanje u privatni život. Ne može se verski odnos svesti na pripadanje crkvi. Pojava osobne vere dokaz je da vernikov izbor nije okončan pripadanjem crkvi. Vernik može da napusti crkvu ostajući veran svome bogu. Ista vera može se živeti na različite načine. Od sada ćemo se morati navikavati da verska osećanja, ideje i vrednosti ne tražimo samo u dosadašnjim oblicima vere, već i pored njih, izvan njih, pa i protiv njih.

Tzv. istorijski sukob između nauke i religije jeste krivo razumevanje obeju. Izvori religije nisu samo u neznanju, pa je samo naučno znanje ne može ugroziti. Zato i oni koji mnogo znaju, mogu da veruju. U našoj duhovnoj tradiciji naučno znanje je suviše uveličano, ali njegova vrednost nije tako velika kako se obično misli. Naše znanje ne ukida našu tajnu: znanje o životu ne iscrpljuje život; ostaje neki višak života koji ne može stati u naučne pojmove.

Čovek nije samo razumno nego i nerazumno biće. Zato on svaku ideju i verovanje vrednuje bar na dva načina: gnoseološki i psihološki. Pojedinci i grupe vrednuju ideje (i verovanja) ne samo s obzirom na to da li su one naučno istinite ili neistinite, već i s obzirom na to da li te ideje (i verovanja) od-

govaraju njihovim potrebama, interesima i željama. Psiholozi to izražavaju na sledeći način: 1. »Ono što taj čovek kaže izgleda istinito, ali nalazim da je to neprijatno i zato neću više da ga slušam«; 2. »Ono što taj čovek govori, sigurno nije istinito, ali nalazim da je prijatno i zato ću da ga slušam«.

Istinitost ideje (ili verovanja) nije dovoljan uslov da bi se ideja (verovanja) prihvatila, kao što neistinitost ideje (verovanja) nije nikakva prepreka da je ljudi prihvate, slede i žive. Ko ideje (verovanja) isključivo vrednuje sa stanovišta naučne istine, taj sebi uskraćuje mogućnost da ih razume u funkciji drugih, brojnih ljudskih potreba. Ako ideje (i verovanja) ne bi zadovoljavale i druge lične i društvene potrebe i želje, osim potrebe za saznanjem istine, onda bi u istoriji značajnu ulogu imale samo istinite ideje (i verovanja). Istorijско iskustvo govori da su neistinite ideje (i verovanja) odigrale bar isto toliko značajnu ulogu kao i istinite, ako ne i veću. Činjenica da se jedna ideja (ili verovanje) širi, prihvata i ostvaruje u masovnim razmerama, ništa ne govori o tome da je ona istinita ili neistinita (ona je samo privlačna), pa se njeno ostvarivanje ne može uzeti kao dokaz njene istinitosti. Valja razlikovati istinu vere od vere u istinu. U prvom slučaju bitno je dokazati, u drugom ubediti. Jaka vera ne mora biti istinita vera!

2. Ako bi religijske ideje (i verovanja) bile samo stvar pogrešnog mišljenja, kako to da su ljudi svih vremena i na svim mestima na sličan način grešili, iako su živeli u veoma različitim prirodnim i društvenim okolnostima? Nije li religija ipak nešto više od puke pogreške u mišljenju? Ako nije istinita sa naučnog stanovišta, ima li ona nekog drugog smisla?

Uzmimo prvo par primera koji upućuju na bitnu razliku između *istine* i *smisla*. Bajka ne mora biti istinita, ali bajka ima smisla, jer da ga nema, ne bi je pričali našoj deci i jedni drugima. Fašistička ideologija sigurno nije naučno istinita, ali ona ima nekog smisla, jer da ga nema, ljudi je ne bi masovno sledili. Laž sigurno nije istina, ali laž ima smisla, jer da ga nema, ljudi ne bi toliko lagali. Osnivači velikih religija (i ideologija) nisu bili posve sigurni da li njihove ideje (i verovanja) odgovaraju stvarnosti, tj. da li su one naučno istinite ili nisu, ali su bili sigurni da njihove ideje (verovanja) imaju smisla. Stvarnost ne mora imati smisla, ali priča o njoj mora, makar ne bila istinita.

Neistinito se ne sme brkati sa besmislenim i istinito sa smislenim. Uslovi koje mora da zadovolji jedan iskaz da bismo ga smatrali naučno istinitim razlikuju se od uslova koje mora da zadovolji jedan iskaz da bismo ga smatrali smislenim. Razlika između naučnih i teoloških iskaza ne može se svesti na razliku između smisla i besmisla, zato što teološki iskazi jesu smisleni premda ne moraju biti naučno istiniti ili se uopšte ne mogu naučno proveriti (iskustvena nauka ne može da govori o nadiskustvenim pojavama, ako ne želi da napusti svoju metodu: npr. ideja o zagrobnom životu ne može se proveriti naučnom metodom). Zaključak je jasan: jedan istinit iskaz mora imati smisla, jedan smislen iskaz ne mora biti (naučno) istinit; poricati istinitost teoloških iskaza ne znači poricati smislenost religije.

Iskazi o bogu, anđelima, duhovima, đavolima itd. nisu činjenički iskazi, već vrednosni iskazi i zato na njih ne treba primenjivati merila za ocenjivanje iskaza o činjenicama. Činjenički iskazi mogu biti istiniti ili neistiniti, a vrednosni smisleni ili besmisleni. To su dva reda iskaza koji se ne smeju brkati.

Svete knjige nisu *nauke* o čoveku, već *upute* o njegovu spasenju. A nikakve upute ne slede ni iz koje iskustvene nauke. Iz naučne analize slobodnog pada tela ništa se ne može zaključiti o moralnom padu čoveka. Kad Hrist učini da slepac progleda, to nije činjenični iskaz već vrednosni, tj. jedna metafora koja može da znači: ako usvojiš moju veru, progledaćeš! Neki simbolički sistemi pružaju znanje, drugi nude spasenje. Radosne vesti o spasenju ne moraju biti istinite, kao što ni istinite vesti ne moraju biti radosne. Izvan spoznajnih sistema, čoveku nije stalo do istine koliko do spasa od istine. Ponekad nije bitno da li su odgovori na ljudske patnje tačni, bitno je da su utešni.

3. Neki ljudi su sigurni da je ono što zapažaju svojim čulima i zaključuju svojim razumom jedina stvarnost. Za ljude koji dublje misle, to bi bila uvreda. Jer oni su svesni da nas čula često varaju, a dobro se sećaju i pogrešnih zaključaka koje dugujemo razumu. Kako onda neko može reći da je nešto u religiji neistina, kad nije siguran ni u ono što u sistemu svoga mišljenja naziva istinom?

Možda je ono što naučni govor imenuje kao iluziju samo jedan sloj tajne života, tajne koja je stvarna kao i sam život, ali ostaje nedohvatljiva i neshvatljiva za naučni jezik. Ima toliko stvarnosti kojih nismo svesni ili koje ne možemo opisati i izraziti naučnim pojmovima, a koje deluju u nama i izvan nas. Ljudsko biće može da oseti i doživi ono što ne može da razume i objasni.

Nauka govori o religiji svojim jezikom, tj. racionalnim pojmovima. U meri u kojoj sadržaj religije nije racionalan, u toj je meri nauka ne razume. A sve što ona ne razume svojim pojmovima, koji opisuju neke činjenice — ona proglašuje iluzijom! Otac psihoanalize, koji je duboko verovao u moć naučnog razuma, morao je da prizna samome sebi da iluzija nije isto što i zabluda, da ne mora biti nužno lažna i neostvariva, ili u sukobu sa stvarnošću. Možda je najveća iluzija uverenje da se može živeti bez iluzije.

4. Već su stari grčki filozofi pravili razliku između onoga što se može *znati* i onoga što ostaje stvar *vere* i *slutnje*. Ako smo bilo šta sa sigurnošću iskusili u stvarima razuma i vere, onda je to iskustvo *granice* do koje nas dovodi razum, i iskustvo *prekoračivanja* granice razuma, kamo nas odvodi vera. Drugim rečima, ima pitanja na koje se može dati razuman odgovor, a ima pitanja na koja se ne može dati razuman odgovor. Ako verske istine (tj. odgovori na pitanja) nisu razumne, ne znači da su one protiv razuma. Ako se iskustvo vernika ne može uvek razumom shvatiti, to još ne znači da ga treba odbaciti, jer ima toliko vrednih iskustava u životu, koja nisu razumna, ali čine so našega života i sastojak bez koga bi život bio prazna ljuska (npr. iskustvo ljubavi).

Pored *sistema znanja* postoje *sistemi verovanja*. Verujemo kad više ne znamo. Kad bi sve mogli *znati*, ne bi imali u šta *verovati*. Vera govori o onome o čemu razum ne govori (ili ne može da govori). Nije tačno da vera prestaje gde razum počinje (Engels), tačno je da vera počinje gde razum prestaje. Neke probleme čovek rešava razumom (tehničke), a neke verom (smisao života). On je logičan i teološki u isto vreme. Gde razum posustane, vera ohrabri. Vera i razum su dve moći jedne te iste duše. Vera nije protiv razuma, već izvan razuma. Vanrazumsko nije isto što i nepoznato, jer za ono, razumu nepoznato, znamo preko drugih duševnih moći. Ono što ne možemo razumom saznati, ne-

ćemo proglasiti nepostojećim, bezvrednim, pukom iluzijom. Najrazumniji narodi u našoj povesti verovali su u najčudesnije stvari, što samo dokazuje da razum ne može biti i nije prirodni protivnik vere.

Čovekov odnos prema svetu nije samo razuman, nego i ne-razuman: osećajni, voljni, vrednosni, iskustveni itd. To znači da čovek stiže ne samo kognitivno, već i emocionalno i vrednosno iskustvo, pa i mistično. Ona iskustva, ili oni slojevi njegova iskustva, koji se ne mogu opisati, objasniti i razumeti razumskim putem, jesu za njega oblasti neiscrpnih tajni. Ima iskustava koja ne možemo izreći rečima i pojmovima, a ipak su to iskustva o nečemu i s nečim, jer da se ne odnose na nešto — ne bi ih bilo. To su tzv. mistična iskustva. Mistično ovde znači samo to da se nešto ne može racionalno izraziti, objasniti i razumeti. Ne može se tvrditi da je iskustvo mistika nešto prazno, jer svako iskustvo mora da bude iskustvo o nečemu. I kada se o nečemu čuti, to nešto nije ništa, samo nema reči da se nešto kaže, pa ispada da čutimo ni o čemu. I čutanje upućuje na nešto o čemu se čuti. Hegel nije bio u pravu kada je tvrdio da ljudi *igraju* mit i religiju zato što ne znaju da ih ispričaju racionalnim pojmovima. Oni to ne mogu.

Religijskim *simbolima* naslućuje se jedna stvarnost koja je po svojoj naravi posve različita od nama poznatih stvarnosti. Pomoću religijskih simbola čovek pokušava da se približi toj stvarnosti, da je oseti kroz igru (obred), san, intuiciju, maštu... Prema tome, religijski simbol u suštini ne objašnjava, već nagoveštava sasvim drugačiju stvarnost od one koja se može pojmovno izraziti. Religijski jezik nije jezik za opisivanje vanjskih činjenica, već jezik za izražavanje *značenja* koja ta tajnovita stvarnost ima za čoveka. Događaji o kojima se govori u svetim spisima nisu bitni sami po sebi, ali značenja tih događaja (stvarnih, mogućih ili izmišljenih) za vernike i njihov život od najvećeg su značaja. Događaji su se mogli desiti u bilo koje vreme i na bilo kom mestu, pa i u mašti, što je posve nevažno, jer tu nisu bitne istorijske činjenice nego nadistorijska značenja.

SAŽETO

Dijalog između nauke i religije omogućen je postojanjem *racionalne* dimenzije u oba sistema ideja, verovanja i prakse. Kritika religije sa stanovišta nauke zahvata samo racionalni (intelektualni, kognitivni) sloj religijskog iskustva, tj. dogmatsku ili racionalnu teologiju, dok drugi slojevi toga iskustva ostaju izvan domašaja te kritike. U meri u kojoj se religija oslanja na *ne-racionalne* slojeve u vernikovom iskustvu, u toj je istoj meri *racionalna* kritika religije promašena.

Nauka i religija su relativno različiti, nezavisni i zatvoreni sistemi ideja, verovanja i prakse koji se razlikuju s obzirom na: pretpostavke od kojih polaze, istine do kojih dolaze, metode koje koriste, merila koja primenjuju, jezik kojim govore, norme kojih se drže, racionalnost koju brane, funkcije koje vrše, vrednosti za koje se zalažu i kulturu koju stvaraju. Nauka i religija jesu dva različita puta kojima čovek korača prema istini o sebi i svetu u kome živi. Dva različita, a nikako dva neprijateljska puta. Dva podjednako vredna napo-

ra ljudskog duha. Ova umna i čovečna pretpostavka o *ravnopravnosti u dijalogu* (samo dvojica ravnopravnih mogu razgovarati) isključuje sva ona gledišta koja podrazumevaju da religiozne ideje, verovanja i obredi predstavljaju *niži* stepen u razvoju čovekovog odnosa prema svetu i prema sebi samom, i da će taj stepen u razvoju biti prevladan kada čovek ovlada naučnim metodama razumevanja i vladanja svetom i sobom.

Između nauke i religije bilo bi manje intelektualnih sporova i društvenih sukoba da su jedna i druga, pre svega, iznele svoja načela, a zatim, u ravnopravnom dijalogu, uočile i ocenile mogućnosti i granice svojih načela i vrstu pitanja i odgovora koje ona omogućavaju. Onda bi obe strane uvidele da sporovi i sukobi nastaju kada se jedna ili druga usudi da izađe izvan okvira zacrtanih njihovim načelima, unutar kojih isključivo vrede njihovi simboli. Tako bi, umesto neprijateljskog obračuna nauke sa religijom, imali razgovor o pitanju merila ili kriterija razgraničenja između naučnih i religijskih iskaza.

Svaki pokušaj da se merilima jednog sistema ideja, verovanja i prakse vrednuje drugi sistem može da dovede do zbrke, nerazumevanja i sukoba. Svaki pokušaj da se merila jednog sistema *nametnu* kao važeća za drugi sistem ili sisteme ideja, verovanja i prakse, vodi u autoritarno shvatanje istine. Valja početi od toga da su svi oblici simboličkog izražavanja čovekovih iskustava podjednako vredni i da merilima jednog oblika ne treba ocenjivati sve druge, ako se hoće objasniti i razumeti njihova prava priroda. Ako religija nije u stanju da jasno istakne kriterije za dokazivanje i proveravanje svojih ideja i verovanja, to još ne daje pravo nauci da religijske ideje i verovanja meri vlastitim merilima.

Bila bi to neoprostiva greška ako bismo svaku ideju, verovanje ili stav, koji se pokažu kao naučno neistiniti, proglasili besmislenim, iluzornim ili uopšte beskorisnim. Ljudi ne izražavaju svoja iskustva samo *naučnim* pojmovima, što znači da sva ljudska saznanja nisu pojmovnog tipa. Pomoću religijskih ideja, verovanja i prakse čovek dokazuje da na pitanja, na koja ne može pružiti naučni odgovor, može da ponudi odgovor druge vrste.

Razum je najrazumniji kada otkrije da se razumom ne može sve razumeti. Oni koji čine razum jednog društva često se okreću veri kada se uvere da razum omogućava veoma ograničene uvide u bit i smisao sveta i života. Vera se rađa i iz saznanja o granicama razumske spoznaje. Ako bi ono razumno u veri bilo od odlučujućeg značaja za veru, onda bi samo vere sa razvijenim učenjem bile životne, a narodi bez toga učenja (tj. bez racionalne teologije) ostali bi bez vere. Ali vera ne živi od razuma, jer postoje i religije bez racionalne teologije.

Religija može biti zanimljiva za nauku utoliko što otvara nova i nepoznata polja ljudskog iskustva, otkriva pojave koje znače izazov za naučna istraživanja i postavlja pitanja na koja nauka često ne može da odgovori. Religija je privlačna za nauku bar utoliko ukoliko stalno upućuje na granice nauke i njene metode. Jedna živi od *nedostatka* druge. U tom smislu može se reći da je granica između nauke i religije povեսno promenljiva, što ne znači da ona može nestati. To čini gipkom i delatnom ne samo naučnu nego i religijsku misao. Jer kritiku upozorili su na ograničenosti nauke: i u nauci ima dosta neodređenih koje da je sa **naukom** sve u redu, a da u religiji nije. Odgovori religije na ovu

kritiku upozorili su na ograničenosti nauke: i u nauci ima dosta neodređenih pojmova, pogrešnih hipoteza, brzopletih uopštavanja, zabluda, iluzija itd.

Razlika između naučnih i religijskih iskaza ne može se naći na području logike, jer teološki iskazi mogu da budu izvanredno logični, baš kao i naučni. Nelogičnost se može uzeti kao prvi znak da nije reč o naučnim iskazima. From je upozorio da i paranoično mišljenje može da bude logično — logika ne isključuje ludilo.

Razlika između naučnih i religijskih iskaza ne može se svesti na razliku između smisla i besmisla, jer su teološki iskazi izvanredno smisljeni, baš kao i naučni.

Razlika između naučnih i religijskih iskaza ne može se utvrditi ni s obzirom na istinitost, jer su obe vrste iskaza istinite unutar svojih oblasti i kriterija istine koji u njoj važe (samo kad se teološki iskazi odnose na iskustvene činjenice, nauka ih može proveriti, opovrgnuti i odbaciti ili prihvatiti, dok u svakom drugom slučaju nauka ne može bilo što reći o vrednosti tih iskaza: ni da su istiniti ni da nisu).

Razlika između naučnih i religijskih iskaza može se jedino naći u oblasti ljudskih potreba: naučni iskazi zadovoljavaju potrebu za racionalnim saznanjem, teološki iskazi zadovoljavaju van-saznajne potrebe (za krajnjim smislom života, utehom, spasenjem itd.). Svako verovanje, koje ne zadovoljava neke ljudske potrebe i želje, osuđeno je na izumiranje. Religija nije izumrla. Ona zadovoljava neke potrebe i želje.

Religija nije nauka u povoju, koja će otići u muzej kada nauka odraste, već je to nezavisan način mišljenja, verovanja i delanja, kojim vernik rešava neke svoje probleme, one koje ne može da reši na druge načine, uključujući i pomoć nauke i njene metode. Religija nije oblik nedovoljno razvijene nauke. Kad bi nauka odvodila u neveru, onda bi naučnici bili nevernici, a to prosto nije istina.

Ako se kaže da je religija zabluda, još se nije reklo da je ona laž; ako se kaže da ona nije istina, još se nije reklo da ona nema smisla; ako se kaže da je ona iluzija, još se ništa ne govori o njenoj vrednosti za život; ako se veli da je stara, ne veli se da je zastarela.

ĐURO ŠUŠNJIĆ

Relation between science and religion

Author considers relation between science and religion giving answers to four questions: 1. If religion is an expression of ignorance, how is it that the development of scientific knowledge does not suppress religion? If religious statements are scientifically untrue, why majority of people believe in them? 2. If religious statements are scientifically untrue, are they at the same time senseless? 3. If religion is really an illusion, is it possible a reality to exist which does not need illusions? 4. If religion is in contradiction with reason, how is it that many reasonable men of science did not find contradictions between reason and religion? Author concludes that science and religion are relatively different, independent and closed systems of ideas, beliefs and practice and that they represent two different ways at which man looks for the truth about himself and the world. Science and religion fulfil different human needs: the first one — the need for rational knowledge, and the second one — need for meaning of life, consolation, salvation...